

Våldets kulturella mekanismer

Gösta Arvastson

Framför mig ligger två bilder som är tagna i Kosovo 1998. Den ena föreställer en gammal albansk kvinna från byn Prekaz som gömt sig för den serbiska polisen i ett hus i skogen med sitt barnbarn. Pojken gråter förtvivlat och hon försöker hålla sin hand framför hans ansikte. Den andra bilden visar en albansk flyktingkaravan som stannat efter ett överfall av serbiska soldater.

När man betraktar bilderna närmare, så ser man detaljerna. Man kan läsa en förtvivlan i pojkens ögon. Traktorn med släpvagnen är övergiven. Flyktingarnas tillhörigheter ligger utspridda i terrängen. Det finns fler bilder. Döda bybor ligger i gräset, de redan mördade utsattes för fortsatta stympningar. Bilderna är en etnografisk erfarenhet.

Under hösten 1997 föreslog den svenska regeringen att ett nationellt kompetenscentrum för forskning och undervisning kring förintelsen skulle inrättas vid Uppsala universitet. Det bestämdes att Centrum för multietnisk forskning skulle få uppdraget. Eftersom jag arbetat aktivt i planeringsarbetet har jag fått en god inblick i skillnaden mellan en avgränsad historisk fokusering på Holocaust och den vidare uppgiften, som tillkommer etnologer och antropologer, att beskriva folkorden i vår egen tid. I denna artikel diskuteras hur ett sådant forskningsprogram skulle kunna bidra till förståelsen av det kulturella våldet i dagens värld.

Traditionellt sett definieras våld som ett angrepp riktat mot person eller egendom ge-

nom ”mekanisk kraft”. Den enkla bestämningen, hämtad från den juridiska världen, gör det möjligt att avgränsa handlingen. Det talas ibland om det meningslösa våldet, som om det skulle finnas en mening och ett legitimt våld. Trots att våldet skulle kunna friläggas och läggas under luppen på skrivbordet så finns det ingen anledning att kapa dess förgreningar med andra fenomen i samhället. Våld kan betraktas som ett språk med en grammatik som kräver att flera personer är införstådda med tolkningen. Våld är mångdimensionellt och beskriver i allmänhet flera budskap samtidigt, men det legitima våldet, så som det praktiseras i totalitära samhällen, är entydigt. Det bygger på en planering och en makt, som valt sitt offer och som utesluter släktskap med det blixtrande, besinningslösa våldet i sociala situationer.

Om detta har något att säga om det onda och det goda i människan kan diskuteras. Vi är sällan benägna att ställa de frågorna, men det finns ett fundament av grundläggande orienteringar i alla kulturer, som aktiveras när andra korrelat faller ifrån. Dessa orienteringar varierar, liksom skillnaden mellan onda och goda handlingar. De skiftar från den obefläckade ondskan och det institutionella våldet som förekommer i diktaturer och som grundar sig på rätten att tortera, till den mera lågmälda produktionen av skam, tystnad, förvisning, bannlysning och dödande ord som inordnas i den västerländska livsstilen. Det finns en modalitet i våldets berättelser på

video och film och en sexualitet som anspelar på en manlig övermakt. Till skillnad från i fantasin kan våldshandlingen sällan återkallas, dess sociala och kulturella avtryck dröjer sig kvar, skapar sår och består. I förhållande till andra sociala språk syftar våldet till att rasera offrets integritet.

Sådana studier har ofta fallit utanför kulturalanalysen, men det finns undantag (t.ex. Feldman 1991, Gerholm & Gerholm 1993, Frykman, Seremetakis & Ewert 1998). En anledning kan vara att etnologin lanserades som en vetenskap som studerade kulturen i dess goda mening. Men argumentet är knappast hållbart. Etiken under 1990-talet har förändrats, anser Zygmunt Bauman (1992: 160). Ingen auktoritet kan nu för tiden uppträda med tillräcklig styrka för att hävda mänsklighetens gemensamma ödesfrågor, ansvaret tillkommer individen.

De flesta förhöll sig passiva under andra världskriget och lät jedeförföljelsen ske. Många såg utan att förstå, de såg vardagsvåldet utan att ingripa. Till skillnad från dem som i historieskrivningen stod bakom gardinerna och bevittnade hur judar föstes samman på lastbilsflak och fördes bort, kan deltagarna i antivåldsdemonstrationer under 90-talet uppleva att de tagit ställning och investerat i goda krafter. Men det nya intresset för Förintelsen har sannolikt flera komplicerade orsaker. Det svepte över världen som en tillflykt för samhällskänslor, som gått förloerade, i samma rörelse som "being alive" och "survival".

Den som tycker sig finna att det moderna samhällets utveckling kommit till en punkt där framtiden ter sig mindre självklar har naturligtvis anledning att söka efter liknande vägskal i historien för att finna trygghet. Om våldet mot de utsatta kulturerna tycks ha tagit ett dominerande grepp i Tredje världen, dikterat av marknadskrafterna och de multinationella industrijättarna, så ligger det nära till hands att söka efter ett liknande sammanbrott

för moderna utvecklingstankar i Förintelsen. För en människa som har blivit alltmer besatt av att finna bevis för sin egen existens har Auschwitz kommit att utgöra en etnografisk enhet. Till vår tid hör viljan att skapa konkreta erfarenheter genom att besöka platsen.

Det sägs ibland att mänskligheten kan förhindra liknande barbari med "ytterligare civilisationsansträngningar" (Bauman 1989: 36). Problemet är vilka betydelser vi tillmäter civilisationen. I denna artikel vill jag skildra en värld som har förändrats och där de klassiska begreppen kultur, ras och etnicitet inte är tillräckliga för att förstå den. Människans ställning har förändrats.

Särskilt tydligt visar sig förutsättningarna för rasism ha förändrats i ett historiskt perspektiv. Jag kommer att ställa det moderna projektets ingenjörskonst under mellankrigstiden, i detta fallet genom studier i fordismen, mot den kulturalisering som pågår inom varje tänkbart område i det globala samhället på 90-talet. Därmed vill jag undersöka om förutsättningarna för kulturforskning har förändrats. Våra möjligheter att identifiera de nya samhällskrafterna måste utvecklas och beskrivningarna träffa målen tydligare och med större precision. Som kulturforskare har vi en viktig uppgift framför oss, som går ut på att avslöja marknadens retorik och den teoretiska taktik som den konservativa revolutionen i Europa bygger på.

Uppgörelserna

Arbetslägren hade, inte minst genom den desinformation som startade i Tyskland under kriget, blivit en parentes, som fördes in i efterkrigstidens samhälle. Lägren var ett nederlag för det moderna samhället som man helst ville glömma.

Det sägs att Michel Foucault vid slutet av sin levnad aldrig upphörde att berätta för sina studenter om den skuld som den europeiska vänstern hade för nazismens framväxt. Andra har velat lägga skulden på medelklassen.

De europeiska koncentrationslägren, tyska eller ryska, var olyckliga omständigheter som medelklassen inte kunde analysera, menade André Glucksmann (1976), därför att den saknade förmåga. Den intellektuella skuldterapin har varit ett bärande tema i moderniseringen, liksom reningsbaden och uppgörelserna.

Nazismen föddes i vardagslivet, i bostads-kvarteren, skolorna, fabriker och massproduktionen. Den lovade att bekämpa arbetslösheten och vad som brukade kallas "Stras-senterror", oordningen på gatorna.¹ Konse-kvenserna var oföreställbara. Vägen till av-grunden, lägren och nermalningen av män-niskor, satte spår i litteraturen men i anmär-kningsvärt få vetenskapliga undersökningar. Fortfarande vid början av 50-talet fanns en envis rasforskare (Lundman 1952) som be-sökte olika arbetsplatser i Bohuslän, tack vare tillmötesgående företagare, i jakten på den urstarka "atlantiska människotypen". Han fann vissa spår i Rönnäng. Forskarna ville annars se framåt. Som ämne för sina föreläsningar ute i bygderna anmälde professor Carl Wilhelm von Sydow 1946 till Centralbyrån i Lund "Skapandet av en världslitteratur", som var ett mycket tidstypiskt val. Debatten i Sverige gick ut på att bygga en ny människa som skulle vara resistent mot de totalitära ideologierna (Landquist 1946:196, André 1949:316, Alm 1952:562).

Ett undantag var den amerikanske antro-pologen Gregory Bateson som mitt under brinnande krig förklarade nazismens upp-komst utifrån den tyska mentaliteten. Han tyckte sig se en skillnad mellan amerikanska och tyska föreställningsvärldar som grund-lades redan under barndomen, vilket han be-skrev i sin undersökning "Morale and National Character". Artikeln publicerades för första gången år 1942 i *Society for the Psycho-logical Study of Social Issues* (1972:88).

Sådana kulturanalyser gjordes inte i Sverige. Etnologin, som hade ett visst ansvar

för hur bilden av folket och bondekulturen överlämnades till nazismen under 30-talet, ställde inte sådana frågor. Den svenska soci-ologin gav sig inte heller i kast med nazis-men, utan gick omvägar när metoden inte passade objektet. Begränsningen låg inte i frågans formulering. Det var metoden som var oförmögen att finna svaret och det kunde verka som om sociologin, till skillnad från historievetenskapen och teologin, blev en "kollektiv övning i att glömma" (Bauman 1989:32). De mörka åren i Europa fortsatte att vara mörka. Den komplexa bilden av de processer som ledde fram till Förintelsen gick inte att studera. I en granskning av Gerhard Lutz *Volkskunde* (1958) skrev professor Sigfrid Svensson på ett sätt som avslö-jade tidens sätt att betrakta den nazistiska folklivsforskningen: "För den nazistiska pe-rioden i tysk folklivsforskning har Lutz barm-härtigt dragit ner gardinen"(1960:87). Svens-son önskade bara, att gardinen skulle dragits ner med en ännu starkare smäll.

Vid mitten på 60-talet vaknade intresset bland de internationella kulturforskarna. Her-mann Bausinger och Wolfgang Emmerich började intressera sig för nazitidens folkliv-forskning. Vid en konferens i München 1986 diskuterades frågan om hur folkminnena sys-tematiskt lagt grunden till det nazistiska medvetandet och åstadkommit bilden av en mindervärdig judisk befolknings kultur. Redan före 1933 hade folklivsforskarna utveck-lat metoder för att återupprätta tyska föremål, seder och bruk, för att hålla dem rena från inblandning av utländska element. Längre vil-le man tro att det hade funnits två grenar av folklivsforskning i Tyskland, den ena var sysselsatt med att bekräfta statsideologin och den andra var oppositionell. I en studie av Hannjost Lixfeld (1994) förmedlas bilden av en dominerade riktning. Majoriteten hade verkat som trogna nazister i sin forskning, några var mer lärda och andra mindre. Karri-ärvägarna vindlade mellan vetenskap, stil,

auktoritet och expertroll. För somliga folk-livsforskare räckte det med stil.

Massproduktion och kulturell avprogrammering

Rasismen byggdes in i 1800-talets föreställningsvärld. Idéerna om att människosläktet kunde indelas i raser överfördes till vårt eget sekel och skapade möjligheter för en elit inom näringsliv och förvaltning att planera samhället efter vetenskapliga mallar. Den rasistiska världsåskådningen ville ordna och kategorisera människor, den ville stryka ned tid och rum till en obetydlighet bland människans tillhörigheter och göra förflyttningarna, platslösheten och hemlösheten, till viktiga instrument för de moderna strävandena. Under 20-talet lanserades tanken på genetiska urvalsmetoder bland de arbetssökande till industrin, både i USA och i Sverige. De folkbiologiska synpunkterna häftades samman med samhällets mest livgivande puls, massproduktionen.

Drömmen om vad som skulle kunna kallas för en "vetenskapens diktatur" lanserades under 20-talet. Företagsledare och ingenjörer kunde tänka sig att samhället var som ett lasarett där läkaren härskade med oinskränkt makt. Han måste kräva lydnad och disciplin av sina underlydande och fick aldrig tveka när det gällde diagnoser och behandling. En företagsledare fick inte heller tveka. Skillnaden i förhållande till ett lasarett var att det uppstod motrörelser på företagen. Hur dessa organiserades av de anställda, om de resulterade i en fackförening eller i informella grupperingar av deras intressen, berodde på farorna med att opponera sig, men också på vilket sätt man var van vid att föra fram sina åsikter. En möjlighet var att återvända till kulturerna och söka en förhandlingsposition utifrån den trygghet som det gemensamma ursprunget skapade. Etniska fackföreningar blev vanliga i USA vid seklets början.

En av de mest framträdande representan-

terna för judefientligheten var Henry Ford (1863–1947). Han lanserade sina tankar om en judisk världskonspiration när den väldiga River Rouge-fabriken uppfördes i slutet av första världskriget i Dearborn utanför Detroit och angreppen kulminerade vid början av 20-talet (Ford 1924, 1931). Senare gav han bidrag till Hitler, men det var långt före dennes makttillträde. Den nya fabriken blev snabbt mönsterbildande i Europa och liknande anläggningar uppfördes i flera länder. Tanken var att den skulle bidra till utvecklingen av en ny människotyp där produktionen av materiella nyttigheter skulle vara hennes viktigaste uppgift. Genom kulturell avprogrammering skulle individen glömma det liv som hon lämnat bakom sig. Han var säkert inte den främste bland *Captains of Industry* men fick i historieskrivningen ofta spela huvudrollen i modernitetens *Grand Narrative*.

Bilindustrin var revolutionen utan blodspillan, ett undantagstillstånd som vädjade till de anställdas förmåga att tänka sig in i framtidens land. Arbetet var en tillfällig uppoffring på vägen dit. I den kapitalistiska människosynen fanns alltid ett övergående moment.

Massproduktionen balanserade mellan det gamla och nya samhället, mellan ett kulturellt inflytande från passerade stadier och vad som tillhörde framtiden, människans återförening med naturens ordning. Här skapades förutsättningar för ett standardiserat kulturellt neutrum. Sociologiavdelningen vid företaget kartlade de anställda med bland annat hembesök. Jazzintresse, korta kjolar och rökning var inte att rekommendera. Identiteterna började sakna referenspunkter; kroppsligheten och sexualiteten aktiverades som ett provisorium, där alla kunde finna sin position.

I sin dagbok från arbetet vid Renault 1934 beskriver Simone Weil (1955) arbetet som en daglig död. Trots att hon levde var hennes existens livlös. Arbeta för att äta, äta för att arbeta. Rasismen i fabrikerna utgick från primära naturliga behov och det var också en

sexistisk tanke. Männerna som anställdes vid Ford på 20-talet beskrevs med sina yrken när de kom till fabriken, vilket de nyligen öppnade personalarkiven ger besked om. Anställningskontoret sammanförde kvinnorna som "house-wives", en uppgift som troligen var föga hedrande. Samma struktur vindlar sig in i dagens bilindustri. I massproduktionens kulturella neutrum frodades stereotyperna om främlingar och kroppsligheten. Vid mina fältarbeten vid Skoda i Mlada Boleslav i början av 90-talet karaktäriserades gästarbetarna från Polen "som ruinerade kroppar" på grund av sina alkoholvanor och effekterna av den skadliga arbetsmiljön i det gamla måleriet. När jag fältarbetade på Volvo Torslandaverken var det inte särskilt svårt att finna en liknande kliché om det polska.

Rasismen grundade sig på stereotypa uppfattningar om människor och på referenserna till en naturlig ordning, att själva massproduktionens idéer fanns i naturen. Därför var det också människans uppgift att söka sig till sin egen art, som djuren, och göra sig fri från mystiken och de belastningar som kulturen givit henne. Om konsekvenserna av sådana uppfattningar kunde det råda delade meningar, somliga spanade mot horisonten och tyckte sig se en renare människa som höjde sig över fördomarna, men flertalet av modernitetens teoretiker hävdade att den arbetande människan var insatt i en destruktiv skapelse. Teknologins väsen skulle enligt Martin Heidegger förgöra henne. Skriet, som borde väcka hennes känslor för dem som led nöd, hördes inte eftersom hon var så upptagen med att försäkra sig om sin egen överlevnad (Bernstein 1991:136). Vi kan ställa frågor om var gränsen gick mellan människan och strukturen, som malde ned hennes förmåga att reagera. Det är också en fråga om förutsättningarna för förintelselägren. Det finns ett samband mellan dekulteralisering i massproduktionen, kulturell utplåning och den kroppsliga förintelsen i koncentrationslägren.

Frågan som inställer sig gäller andra former av moderniteter. Hur var de sovjetiska folkmorden möjliga under Stalintiden, vad var de speciella förutsättningarna i Kina under Mao som resulterade i att omkring sextio miljoner miste livet? Var det samma rationella ordning som produktionen skapade, och samma kulturella avprogrammering? Den frågan rymms inte inom denna diskussion men det är viktigt att notera att folkmord blivit en utvecklingstanke i det globala samhället och slagit rot även i andra "moderniteter" än den specifikt västerländska.

Deindustrialisering och kulturalisering

Det kalla kriget avslutades officiellt i NATO:s Londondeklaration 1990. Från och med nu skulle Europas stater gå sin egen väg. Europa, som det ekonomiska och politiska projektet, måste finna en annan position i världen. Avslutad var den tid då den amerikanska segrarmakten dikterade villkoren och när återuppbyggnadsprogrammen dränktes i swing och soul. Borta var efterkrigstiden när de västeuropeiska staterna sökte försvara en kulturell identitet som balanserade mellan kommunismen och kapitalismen (Hammar-skjöld 1951:445) och ständigt hamnade i en jämförelsekarusell med USA. De hade uppträtt som en familj av trätande individer och gjort skäl för benämningen det *multinationella* Europa (Mandel 1969:19). Den nya utmaningen, skapandet av ett helt och fritt Europa, var större än vad någon kunnat tro. Nu gällde det, med Maastrichtfördragets inledningsord, undertecknat av medlemsländerna den 7 februari 1992, att reorganisera Europas betydelse som enhet, "... to deepen the solidarity between their peoples while respecting their history, their culture and their traditions".

Med tröskelåret 1989 markerades ett speciellt moment i den europeiska identiteten, rätten till nationellt självbestämmande och territoriell integritet. Principen om gränser

handlade inte längre om nationer, som i 1800-talets tankevärld, utan om folk vars områden skulle vara okränkbara, som i Jugoslavien (Ignatieff 1993:42, 55). Föreställningen om att ett folk kunde ställa krav på ett eget territorium var en nyhet som fick förödande konsekvenser i Bosnien och resulterade i etnisk rensning. Det har sagts, bland annat av Klaus Roth (1994:166), att de etniska rensningarna låg i linje med traditionella folkliga intressen, förankrade i det agrara samhället. Det är en förenkling som faller på plats i en forskarmodell, som säger att livet i städerna är mer civiliserat. Det nya var separatismen. De etniska rummen inreddes på samma sätt i de europeiska storstäderna och resulterade i friktion mellan de nya och de gamla grupperna och ett slitage av det offentliga rummet. Bilden av den kulturelle motståndaren i andra delar av staden fylldes med suspekta aktiviteter och misstankar. Den territoriella instinkten, att placera den egna kroppen och lägga beslag på rummet, som ett privat område, krävde inga förberedande inventeringar av tänkbara ytor. Det fanns ingen kalkyl, bara en situation som gjorde det möjligt att genomföra ett av de grymmaste folkmorden i modern tid.

Produktionens osynliggörande

Efterkrigstidens arbetsmigranter placerades vanligen i temporära bostäder invid fabriker. Deras tid var utmätt, tanken var att de därefter skulle återvända hem. De var hänvisade till ett liv i periferin (Castles 1984). Algerier i Frankrike blev den symboliska bilden av franska "immigranter", liksom västindier i Storbritannien, turkar i Tyskland, italienare i Schweiz och jugoslaver i Sverige. De slöt fingerade fredsavtal med majoritetsbefolkningen, som inte rubbade fundamenten i deras originalitet och möttes i ett "dynamiskt ekvilibrium" (Bateson 1972:67).

En vändpunkt inträffade vid början på 70-talet när Västtyskland och Frankrike införde

begränsningar av arbetskraftsimporten. En bidragande faktor var oljekrisen och stagnationsperioden. Istället för att importera arbetare valde de europeiska storföretagen att exportera arbete genom att bygga sina nya anläggningar i lågprisländer i Tredje världen. Allt fler invandrare i Europa började definieras som flyktingar. I den nya situationen föddes begreppet *ekonomisk flyktning*, istället för arbetsinvandrare, för att sätta rubrik på dem som sökte sig till den rika västvärlden för att tjäna pengar. Det pågick en kulturalisering av klassernas intressen som hade sina rötter i thatcherismens världsbild och den nya konservatismen. En snabbväxande, marknadsanpassad retorik beskrev kulturerna i det nya Europa. GM i Eisenach var en lyckad fabrik, enligt den ekonomiska pressen, eftersom företaget funnit en mönsterarbetskraft i det forna Östtyskland. Den var van vid att jobba hårt i de kommunistiska arbetsbrigaderna, steget till självstyrande grupper var inte svårt att ta. Tjeckien var landet med den billigaste och mest välutbildade arbetskraften i Östeuropa.

I dessa delar av Europa framträdde en ekonomisk marknad, som varit okänd tidigare och den internationella monetära fundamentalismen avtecknade sig tydligare. Den framträdde med starkare relief mot det gamla samhället och med en tydligare markering av någonting nytt och radikalt annorlunda; varuproduktionen tenderade att övergå i en produktion av bilder för det goda livet. Det var en fas i det moderna samhället där kapitalismens estetik förenades med konsumtionsmönstren. Det var en ny tid med andra tankar om mänskligt välbefinnande, som lade ett förtydligande raster över den kulturella förändringen i de tidigare socialistiska republikerna. För varje antiirörelse mot varukonsumtion har det funnits en kommersiell möjlighet. Som fallet är med "hippa" företeelser har det funnits nya marknader också för miljörelsen och protestsångerna, till och med för den

östtyska bilmodellen Trabant som samlarobjekt.

Införandet av den internationella monetära fundamentalismen under 80-talet klippte av banden mellan den finansiella världen och den materiella ekonomin. Dollarn eller kronan började fungera som subjekt med ett eget liv. Kapitalismen triumferade över arbetet och rev sönder dess rationalitet. Kursen på valutabörsen reflekterade inte vad som producerades i ett land. Man har beräknat att omkring 90 % av transaktionerna i världsekonomin saknar en "ekonomisk" funktion, istället är de grundade på spekulationer. Den grundläggande betydelsen av IT var att den gav en förnimmelse av spelets absoluta karaktär. Affärsteknologin producerade sina antaganden på elektroniska språk, vilket gav kasinoekonomin den exakthet som krävdes för att upphäva arbetets rationalitet.

Konsekvenserna av dessa förändringar i Europa under 90-talet var bland annat att arbetet förlorade sin betydelse som en omistlig del i det moderna projektet. Staden blev intellektuell och immateriell. Människans identifikationsobjekt bytte karaktär, från arbetet som hon utförde till ett växande utbud av förlagor och prototyper i masskulturen. Om storstaden någonsin varit ett enhetligt begrepp under tidigare faser av moderniseringen i Europa så var bilden under 90-talet komponerad av motstridiga budskap. Staden hade ibland betraktats som en plats som var svår att överblicka (Lynch 1960) men samtidigt fanns en intressant skillnad mellan den imaginära och reella staden. I stadsdelarna uppstod kulturella språk som syftade till att markera distansen till andra delar av staden. Isle of Dogs var länge en stadsdel i London med dåligt rykte och en befolkning som överkommunicerade de förväntningar som riktades mot dem som farliga och kriminella. Det visade sig att just en sådan miljö lockade en ny medelklass av yuppies att flytta in, de kunde andligen känna sig motiverade att söka

starka identiteter, enligt Phil Cohen (1996). Den kulturella förhistorien till kommunalvalet, när stadsdelens invånare lät nazisterna skörda stora framgångar, utgjordes av ett kollektivt sökande efter starka identiteter, som skulle skapa respekt. De skulle synas och stadsdelen skulle vara något att räkna med. Det farliga som tillskrivits dem blev en attraktion.

Storstaden blev mittpunkten i en *deindustrialisering* under 90-talet som ställde växande kategorier av *working poor* utanför välfärdsutbudet. Arbetet var inte längre den naturliga platsen för förverkligandet av ambitioner, den officiella arbetsmarknaden var mindre trovärdig, andra marknader tog vid. Den industriella nedrustningen skapade förutsättningar för ett nytt tänkande. Rätt till arbete på en krympande arbetsmarknad var en kulturell betraktelse som beskrev logiken i utslagning och marginalisering.

Kulturalisering av stadsdelar och identiteter lade grunden till nya lokalsamhällen och vad en del postmoderna teoretiker benämner *tribalisering*, ett återvändande till stamkulturer, som saknade varje beröringspunkt med något annat än det som var 90-talets urbana rum, fragmentariska samförstånd och kulturella öar. Utsorteringen av etniska grupper ur arbetslivet medförde en successiv degradering av städerna och därmed sammanhängande omkonstruktioner av platser dit individen kunde förlägga sina hemkänslor. Med dem ökade den sociala friktionen mellan klasserna. Det bidrog till en fantasi om våldsam kriminalitet, droghandel, fattigdom, rasism och sexism som drog genom staden och tillskrevs de Andra.

Med arbetets minskande betydelse för välfärdssamhällets uppbyggnad återinsattes kroppen och sexualiteten som objekt för känslor av välbefinnande men förutsättningarna var annorlunda än i Fords fabriker vid början av seklet. För oss som etnologer handlar det om att förstå kulturaliseringen av dagens

konflikter i en värld där antisystemrörelser och kulturella självständighetsförklaringar blivit vanligare. Det finns ett nytt vardagsvåld på arbetsplatserna mellan etniska och nationella grupper. Angreppen riktar sig mot varje form av avvikelse, som bedöms i en maskulin skala utifrån normalitet, pålitlighet, kompetens, moral och duglighet.

Dessa diskussioner utmynnar i en önskan om att kunna förklara samhället utifrån nya förutsättningar. Insikten om att kulturellt våld inte är en statisk massa, som kan friläggas utifrån traditionella vetenskapliga metoder, utan omdefinieras och varierar till både form och funktion, pekar fram emot ett vägval. Genom fältarbeten, baserade på etnografiska metoder och beskrivningar, borde vi kunna utveckla nya tolkningar och förstå komplexiteten i våldets uppbyggnad.

Kulturell exil och friktion mellan grupperna

Kännetecknande för efterkrigstiden är rörlighet. Etniska grupper är inte bara resenärer i den moderna världsekonomin. De är också utlämnade åt de ekonomiska krafterna. När möjligheterna att röra sig begränsas, när flykten undan förtrycket är utesluten, blir också bilden en annan. Nu för tiden uppfattas de i växande utsträckning som ett dolt hot mot civilisationen. I Europas periferi förekommer ett stort antal separatistiska rörelser som använder kulturen som vapen i kampen för social och ekonomisk integritet. Separatismens bränsle i Östeuropa är kollektiva känslor av maktlöshet. Peter Niedermüller, professor vid Humboldtuniversitetet i Berlin, beskriver hur dessa processer kan länkas samman med raserandet av de socialistiska staterna.

Liksom i storstäderna finns det ingen makt som kan bevara homogeniteten bland invånarna och styra alla de kulturer, intressegrupper och organisationer som växer fram. Ingen makt kan manipulera genom att påbjuda ett krismedvetande. Vad som återstår är att förödmjuka avvikarna, särskilt etniska minori-

teter i städernas förorter, och markera avståndet till dem.

Dessa frågor har ett samband med 90-talets nya betoningar på subjektet. För individen handlade det ofta om ambitiösa frihetsprojekt (jfr Berger & Kellner 1992:15) men det fanns också en längtan efter utanförskap, att få betrakta samhället från sidan; individer som söker sig till nya etniska rörelser vill vara registrerade som linsen i kameran och parabolens i sökssystemen, till hälften närvarande men utan skuldförbindelser till någon annan grupp än sin egen.

Nu ser vi hur antisystemrörelser uppstår inom ramen för systemet. De livsformer som kulturforskare tidigare uppfattade som representativa för etniska grupper, har blivit så många fler och variationerna är oändligt många. Det etniska vidgas. Klädsel, trosuppfattningar, språk, musik och sexualitet har alla något att berätta om individens sökande efter identiteter. I takt med kriserna på arbetsmarknaden och arbetets minskande centralitet utvecklas ett mysterium kring det manuelle arbetet i industrin. Det är arbetet som inte längre syns och som sker i det tysta som vuxit i omfattning under 90-talet. Det trista rutinarbetet i produktionen kan inte mäta sig med dramatiken kring tillvaron bland de högre samhällsskikten och karriärmänniskans frenetiska hävdande av sin originalitet, som inte sällan uttrycks i etniska termer. Därmed möter oss två olika former av ny etnicitet, den ena bunden till arbetarklassen och den andra till den ekonomiska eliten, den ena fattig och den andra rik. I ett samhälle där klasserna inte längre omtalas som intressegrupperingar, utan kulturer, finns en tendens att också politiska och ekonomiska intressen beskrivs i kulturella termer.

Nya etniciteter skulle kunna uppfattas som en konsekvens av dessa förändringar, av det moderna samhället när det drivs till sin spets, vilket är en tankegång som dyker upp hos postmoderna författare. Individen uppfattar

sina egna erfarenheter som den enda verkligheten. Det offentliga samhället, präglat av spel, falska roller och en rättvisa, som hon inte längre tror på, utgör en motbild till hennes personliga intressen. Traditionalism är det mest attraktiva alternativet. Det erbjuder rötter och odiskutabla identiteter, som utmanar det moderna tänkandet, där rörlighet och flyktighet går hand i hand.

Mötet mellan kulturer i storstäderna ger i allmänhet något utrymme åt förhandling men rasismen ställer krav på ett annat samhälle där samtalet och de transkodifierbara språken upphört att fungera. Minoritetsgrupper som arbetar vid Ford i Dagenham i östra London är nogga med att kommunicera sin avvikelse, indier med turbaner och afrikaner med afrokepsar. Under ett fältarbete som uppsalaetnologer genomförde i östra London 1996 tillsammans med mig, vilket vi sammanställt i en kommande bok, stod det klart att stämningen i fabriken var irriterad (Arvastson 1999). En reklambroschyr med bilder på de anställda hade spridits över Europa. När slutligen en polsk fackförening reagerade och ställde frågor om bildernas äkthet kom broschyren till fordarbetarnas kännedom. Det visade sig att de svarta arbetarna hade retuscherats och blivit vita. Skandalen var ett faktum och företagsledningen, som skyllde på reklamfirman som tagit fram broschyren, pressades av facket till ett handlingsprogram, *Joint Statement on Equal Opportunity*. Situationen visade på en osäkerhet om hur man presenterar en bilfabrik på bild eftersom arbetet, sett ur många synvinklar, förlorat sin magnetism och estetik som framgångshistoria. Som många postmoderna teoretiker reflekterat över var arbetet, i den direkta produktionen, inte längre det stora projektet som skapade välfärd. Slutligen visar händelsen med de vitmålade arbetarna vid Ford att den kulturella praktiken utvecklades efter lokala förutsättningar utan att någon skulle vilja ge avkall på de universella texter, som beskriver

mänskliga rättigheter och människors lika värde. "The Race Relations Act 1976" är i det fallet entydig (Halsbury's Statues 1990).

Universella texter översätts till ett pågående "här och nu" inom de politiska, ekonomiska och moraliska ramarna i ett samhälle och subjektet framträder med sina egna tolkningar (Denzin 1991:24), medierade i samtalen med andra människor. I masskulturen finns ett ritningsunderlag för vad de skall tala om. Jordens invånare börjar beskriva de ekologiska hoten på samma sätt. De bygger sina föreställningar om välbefinnande på konsumtion av likadana bilar, hemdatorer och följer samma tv-serier. De bemöter efterhand det främmande på samma sätt.

I en riskekonomi och ett samhälle där framtidsbilden omtolkas i takt med börskurserna, finns det bara plats för det som varit. Människan befinner sig bakom vardagens händelser, kulturen framträder i efterhand med "post facto" förklaringar som ett klarläggande och en ordning. Kulturen är den förklarande ordning som skänker trygghet när händelserna fallit på plats och fått sina rubriker och kategorier. Kulturen är den faktor som kan förklara Holocaust, medan folk-morden, som pågick i ex-Jugoslavien samtidigt med det nya intresset för Förintelsen, var oförklarliga.

I denna mediala verklighet av text och intertext, som ger stora ytor för tolkningar i den moderna 90-talets versionen av nazismen, finns också mänsklighetens historia i ett nötskal. Här finns plats för en universell semiotik och moral (legitimitet, heder, maskulinitet) och en längtan efter ett klarläggande, samma längtan som driver människan in i historicismernas ordnade verklighet där alla svaren finns. Det är en taktik från ett samhälle som behärskas av marknadsfundamentalismens brist på moral. I detta döljer sig en kompensatorisk tanke, som om det goda alltid skulle segra, eftersom det gjort det tidigare, även i en värld där människan är besatt av att

maximera sina egna tillgångar. Det liminala i denna process är att vänta. Individerna väntar på att samhället skall komma tillbaka. Skodaarbetarna som jag intervjuade väntade på att arbetets värde skulle komma tillbaka. Det är en väntan som gömmer sig i lotterireklamens "Håll drömmen vid liv".

Intresset för Holocaust under 90-talet är ekonomismens ställningstagande för ansvar och moral, och blickarna vänds mot ett område där spelet redan är avslutat och där finns en omtanke om offren, som någon gång måste få komma till uttryck, men som inte är dess ansikte på marknaden. Storbritannien är kanske det tydligaste exemplet på ingreppen i välfärden som drabbat de fattiga, och som inte bara är "the crisis of the welfare state" utan ger bränsle till en rädsla för de utsatta grupperna och en diskussion om demokratins kris. Även i andra länder kom de sociala nedskärningarna och ingreppen på bostadsmarknaden, i hälso- och sjukvård och barnomsorg att drabba de ekonomiskt sämst ställda, vilka till stora delar utgörs av kulturella minoriteter. I spåren följer nyfattigdomen. Det finns många nya ord som pekar i samma riktning, "utslagning", "marginalisering", "social isolering" och "två tredjedelssamhället".

Vid järnvägsstationen Waterloo i London slogs ett gäng antirasister mot medlemmar av British National Party i tunnelbanan. Några husockupanter i en annan del av London hade proklamerat kvarteret som en suverän stat. I samma nyhetssändning.

Gösta Arvastson, docent
Etnologiska avdelningen
Institutionen för kulturanthropologi och etnologi
Uppsala

Noter

- 1 "Ganz anders der Nationalsozialismus! Für ihn hat das Wort von Kampf einen ganz anderen Sinn. Er kämpft für die Bewegung, um mit ihr den Arbeitsfrieden in Eén Betrieben zu verankern, er kämpft gegen den Strassenterror, um Frieden, Ruhe und Ordnung auf den Strassen herzustellen, er kämpft gegen die Arbeitslosigkeit, um Arbeit und Brot zu schaffen, und er kämpft für ein starkes und einiges Deutsches Reich, um den Frieden des Landes zu sichern" (*Völkischer Beobachter*, Münchener Ausgabe 6. August 1934).

Referenser

- Alm, H. 1952: Uppfostran och politik. *Samtid och framtid*.
- André, J. 1949: Det kristne gudsbegrepet. *Samtiden*.
- Arvastson, G. (red.) 1999: *Det urbana rummet. Etnografier i storstaden*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Bateson, G. 1972: *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Penguin.
- Bauman, Z. 1989: *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Bauman, Z. 1992: A Sociological Theory of Postmodernity. *Between totalitarianism and postmodernity: a thesis eleven reader*. Peter Beilharz, Gillian Robinson, and John Rundell (eds). Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Berger, P.L. & Kellner, H. 1992: Life-Style Engineering: Some Theoretical Reflections. *Hidden Technocrats. The New Class and New Capitalism*, Kellner, H. and Berger, P.L. (eds). London: Transaction Publishers.
- Bernstein, R.J. 1991: *The New Constellation. The Ethical-Political Horizons of Modernity/Postmodernity*. Oxford: Polity Press.
- Castles, S. 1984: *Here for good. Western Europe's New Ethnic Minorities*. London: Pluto Press.
- Cohen, Ph. 1996: All White on the Night? Narratives of Nativism on the Isle of Dogs. *Rising in the East. The Regeneration of East London*. Tim Butler and Michael Rustin (eds). London: Lawrence & Wishart.
- Denzin, N.K. 1991: *Images of Postmodern Society*. New York: Sage.
- Feldman, A. 1991: *Formations of violence: the narrative of the body and political terror in Northern Ireland*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ford, H. 1924: *Den internationale juden*. Övers. C.G.

- Segerstråle. Uppsala och Stockholm: Amqvist & Wiksells förlag.
- Ford, H. 1931: *Framåt. Affärsprinciper och framtidsperspektiv*. Övers. Valdemar Langlet. Stockholm: Natur och Kultur.
- Frykman, J. Seremetakis N. & Ewert S. 1998: *Identities in Pain*. Lund: Nordic Academic Press.
- Gerholm, T. & Gerholm L. (red.) 1993: *Ondskans etnografi*. Stockholm: Carlsson.
- Glucksmann, A. 1976: *La cuisinière et le mangeur d'hommes: essai sur les rapports entre l'état, le marxisme et les camps de concentration*. Paris: Seuil.
- "Halsbury's Statues." Fourth edition Vol. 16 1990: Employment, London: Butterworhs 1990.
- Hammarskjöld, H. 1951: Att välja Europa. *Svensk tidskrift*.
- Ignatieff, M. 1993: *Blood and Belonging. Journeys into the New Nationalism*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Landquist, J. 1946: Moralen och staten. *Samtid och framtid*.
- Lixfeld, H. 1994: *Folklore and fascism: The Reich Institute for German Volkskunde*. Edited and Translated by James R. Dow. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Lundman, B. 1952: Tjörnbornas rastyp och ursprung. Några konturer med utblickar mot ämnet Forntida orientaliska förbindelser med Västeuropa. *Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift* 1949–50. Göteborg.
- Lutz, G. 1958: *Volkskunde. Ein Handbuch zur Geschichte ihrer Probleme*. Berlin: Erich Schmidt.
- Lynch, K. 1960: *The Image of the City*. Cambridge [Mass.]: M.I.T. Press & Harvard Univ. Press.
- Mandel, E. 1969: *EEC och konkurrensen Europa-USA. Ett marxistiskt svar till J.J. Servan-Schreibers 'Den amerikanska utmaningen'*. Övers. Ingemar Holm. Lilla partisanserien 1. Halmstad: Partisanförlaget AB.
- Roth, K. 1994: Time, Folk Culture and Post-Socialist Ethnology in Southeast Europe. *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning. Föredrag vid en nordisk forskarkurs i Uppsala*. Anders Gustavsson (red.). Etnolore 15. Skrifter från Etnologiska institutionen. Uppsala universitet.
- Svensson, S. 1960: Ett sekels ideologi i tyskspråkig folklivsforskning. *Rig. Völkischer Beobachter*, Münchener Ausgabe 6. August 1934.
- Weil, S. 1955: *Att slå rot*. Övers. Gunnel Vallquist. Stockholm: Bonniers.

SUMMARY

The cultural mechanisms behind violence

This article focus on cultural violence in today's world and a growing interest in the Holocaust history. Cultural violence, torture, shame, silence and racial discourses, are no objects or fatal strategies. They are no pure signs of evil, but dimensions of social life and power. Leaning on some important remarks made by Zygmunt Bauman, it seems important to add the dimension of ethics to our cultural analysis.

The arguments in this article are about modernization; the conditions behind racism must be found in a changing socioeconomic structure. From that point of view it might be interesting to find so many connections between Ford in Detroit and the Nazi development in Germany during the 20s; not only because Henry Ford believed in a Jewish world conspiracy but also because Taylorism and mass production were truly anticulture movements. This explains the impact of deculturalization in early mass-production and so called "final solutions", the

elimination of cultures and individuals who were different.

The new Holocaust interest in the 90s is a representation of crisis. In a visual culture, like the postmodern, Auschwitz is transformed into a sign, an ethnographic experience. The new economism in the 90s has created an imagined fairness, a discursive use of truth which is impossible on the market, but also a need for "original sin", where the historical interpretation of "survival", "being alive" in Germany during the war is quite different from a chaotic, ongoing genocide in present Kosovo.

In a game, the structure is obvious first when it is over. In a postmodern Europe, where stock markets and the monetary fundamentalism have replaced industrial production and work with pure capitalism, culture has gradually changed into post facto explanations.